

**PROUST IN LIMBA ROMÂNĂ –
« À LA RECHERCHE DU TEMPS PERDU » /
PROUST DANS LA LANGUE ROUMAINE –
« À LA RECHERCHE DU TEMPS PERDU »**

Muguraș CONSTANTINESCU¹

Rezumat: În prezenta comunicare, pornim de la ideea necesității unei istorii a traducerilor în limba română, care are ca principal obiectiv recunoașterea traducerii ca parte integrantă a patrimoniului limbii și culturii române. Aceasta presupune ca implicită și recunoașterea dimensiunii sale dialogice, deschiderea către alte limbi și alte culturi.

În contribuția noastră, care se vrea o posibilă secvență a unei astfel de istorii, ne-am oprit asupra unei opere esențiale din istoria romanului, în general, și din istoria literaturii franceze, în special, și anume suma romanescă *A la recherche du temps perdu* de Marcel Proust.

Vom analiza, în primul rând, decalajul de timp între apariția textului original și apariția primelor traduceri fragmentare și în volum, comparând această situație, cu aceea a traducerii altor opere importante din patrimoniul literar francez, în care scriitorii precum Balzac, Flaubert sau Stendhal, au așteptat secolul al XX-lea pentru traduceri de volume integrale.

Vom încerca să identificăm toți traducătorii acestei opere și contextul în care ei au publicat, fie traduceri fragmentare, fie integrale, în periodice sau în volum. În acest sens ne vom interesa și de editurile care au avut/au ca politică editorială publicarea unor opere străine de referință.

Vom reconstitui, atât cât va fi posibil în limitele unei comunicări, profilul și poziția fiecărui traducător, motivațiile acestuia, așa cum apar ele (dacă este cazul) în aparatul paratextual. Acesta din urmă, elaborat de traducător, editor sau de critici și/sau istorici literari, va face parte din analiza noastră. Recursul la o lectură critică a traducerilor ne va permite să analizăm modul în care a fost făcută o traducere și vom încerca să identificăm care dintre versiunile în limba română pentru *À la recherche du temps perdu* se adresează publicului contemporan și contribuie ca traducere la patrimoniul limbii și culturii române.

Cuvinte-cheie: istoria traducerilor, patrimoniu, traducători, edituri, paratext, lectură critică

Résumé : Nous partons, dans la présente communication de l'idée de la nécessité d'une histoire des traductions en langue roumaine, ayant comme principal objectif la reconnaissance de la traduction comme partie intégrante du patrimoine de la langue et de la culture roumaine. Cela suppose, de manière implicite, également la

¹ Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, mugurasc@gmail.com

reconnnaissance de sa dimension dialogique, l'ouverture à d'autres langues et à d'autres cultures.

Dans notre contribution, qui se veut une possible séquence d'une telle histoire, nous nous sommes arrêtée à une œuvre essentielle de l'histoire du roman, en général, et de l'histoire de la littérature française, en particulier, notamment la somme romanesque *À la recherche du temps perdu* de Marcel Proust.

Nous analyserons, tout d'abord, le décalage temporel entre la parution de l'original et la parution des premières traductions fragmentaires et en volume ; en comparant cette situation avec celle de la traduction d'autres œuvres importantes du patrimoine littéraire français, pour voir comment des écrivains comme Balzac, Flaubert ou Stendhal, ont attendu le XX^e siècle pour la traduction intégrale en volume.

Nous identifierons ensuite tous les traducteurs de cette œuvre et le contexte dans lequel ils ont publié soit des traductions fragmentaires, soit des traductions intégrales, dans des périodiques ou en volume. À ce sujet, nous nous intéresserons aussi aux maisons d'éditions qui ont eu/ont comme politique éditoriale la publication d'œuvres étrangères de référence.

Nous reconstituerons, dans les limites d'une communication, le profil et la position de chaque traducteur, ses motivations, telles qu'elles sont présente (là où c'est le cas) dans l'appareil paratextuel. Ce dernier, élaboré par le traducteur, l'éditeur, par des critiques et/ou historiens littéraires, fera l'objet de notre analyse. Le recours à une lecture critique nous permettra d'analyser la manière dont une traduction a été faite et nous permettra aussi d'identifier laquelle des versions en roumain pour *À la recherche du temps perdu* s'adresse au public contemporain et contribue comme traduction au patrimoine de la langue et de la culture roumaines.

Mots-clés : histoire des traductions, patrimoine, traducteurs, maison d'éditions, paratexte, lecture critique.

1. Istorie a traducerilor și patrimoniul - o relație în permanentă construcție

Prin lucrarea noastră propunem ceea ce ar putea fi o secvență dintr-o necesară istorie a traducerilor în limba română. Pornim de la ideea necesității unei astfel de istorii, care are ca principal obiectiv recunoașterea traducerii ca parte integrantă a patrimoniului limbii și culturii române. Această istorie constituie o întreprindere deosebit de **complexă**, de **mare amploare**, care ar arata că literatura și cultura română au avut de multă vreme și, în condiții uneori dificile, **deschidere către Celălalt**, dorință de **dialog** și de **schimburi** pe planul limbii, literaturii și al științei prin traducere. Este vorba de o istorie a traducerilor și, totodată, a **contextelor** (social, politic, istoric, cultural, diplomatic etc.) în care ele au fost elaborate, a traducătorilor și ideilor lor despre actul traductiv; este, de asemenea, o istorie a literaturii române și a genurilor și sub-genurilor prin care ea a evoluat de la o epocă la alta, a evoluției și formării limbii literare, a limbii științifice, a culturii și civilizației din spațiul

românească, a mentalităților în continuă evoluție, a circulației ideilor, a dezvoltării vieții intelectuale.

Există în acest moment în cercetarea românească mai multe tipuri de instrumente sau de studii parțiale, care pot fi de un folos real în elaborarea unei istorii a traducerilor în limba română. Mă gândesc la *Dicționarul cronologic al romanului tradus în România de la origini până la 1989* care însă, pe de parte, folosește ca surse doar din Biblioteca Universitară „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca și din Biblioteca Academiei Române din București, pe de altă parte, se oprește la anul 1989, lăsând la o parte ultimul deceniu al secolului al XX-lea, cu importante transformări în lumea editorială. Un instrument incontestabil îl constituie *Bibliografia relațiilor literaturii române cu literaturile străine în periodice*, editat de Academia română, dar care nici ea nu ține pasul cu aparițiile ultimelor decenii.

Mă gândesc, de asemenea, la *Repertoriul traducătorilor români de limbă franceză, italiană, spaniolă (secolele al XVIII-lea și al XIX-lea)* și la *Repertoriul traducerilor românești din limbile franceză, italiană, spaniolă (secolele al XVIII-lea și al XIX-lea)* elaborate de cercetătorii de la Istrarom; Univ de Vest din Timisoara, sub coordonarea prof. Badea, care privesc doar sec XVII-XIX și se limitează la unele limbi romanice.

Importante studii monografice, precum cele despre Poe în limba română sau Hugo în România, Proust în România și altele, scrutează cronologia traducerilor, profilul traducătorilor și, într-o oarecare măsură, receptarea operei unor mari autori, fie în traducere, fie în original și alcătuiesc desigur repere importante. Alte repere sunt date de studii de doctorat comparative și traductologice pe tema istoriei și, mai recent, a criticii traducerilor în limba română elaborate de tineri cercetători pe corpusuri din autori de referință ca Flaubert, Balzac, Maupassant, Mérimée, Zola, Camus, Proust, Istrati, Maalouf, Ben Jelloun pentru literatura franceză sau cea francofonă. Putem enumera și cercetări doctorale din perspectivă traductologică, centrate pe genuri precum povestea cultă și cea populară, pe teatru, pe capodopere precum *Madame Bovary*, elaborate la Suceava, Cluj, Iași, Craiova, București, Chișinău, Timișoara și în alte universități, care toate au o importantă dimensiune diacronică.

Putem afirma, așadar, că există în cercetarea românească o preocupare incontestabilă pentru istoria traducerilor, lipsește însă pentru moment o viziune unitară, de ansamblu și care să se sprijine pe ideea că traducerea interesează nu doar în sine ci și ca parte integrantă a patrimoniului literar și cultural, relație aflată într-un continuu proces de construcție.

2. Despre Proust în limba română, ca posibilă secvență într-o istorie a traducerilor

Ne-am oprit asupra unei opere esențiale din istoria romanului, în general, și din istoria literaturii franceze, în special, și anume suma românească *À la*

recherche du temps perdu de Marcel Proust. Ne-am propus să ne oprim asupra unor aspecte pe care le considerăm relevante pentru modul cum s-a construit la noi, cu dificultăți și blocaje, istoria traducerilor.

Vom analiza, în primul rând, **decalajul de timp** între apariția textului **original** și apariția primelor **traduceri fragmentare** și **în volum**, comparând această situație, cu aceea a traducerii altor opere importante din patrimoniul literar francez, în care scriitori precum Balzac, Flaubert sau Stendhal, au așteptat secolul al XX-lea pentru traduceri de volume integrale.

Vom încerca să identificăm toți traducătorii acestei opere și contextul în care ei au publicat, fie traduceri fragmentare, fie integrale, **în periodice** sau **în volum**. În acest sens ne vom interesa și de **editurile** care au avut/au ca **politică editorială** publicarea unor opere străine de referință, uneori a unor succese de public, care au și ele relevanța lor în privința unui orizont de așteptare.

Vom reconstitui, atât cât va fi posibil în limitele unei comunicări, **profilul** și **poziția** fiecărui **traducător**, **motivațiile** acestuia, așa cum apar ele (dacă este cazul) în **aparatură paratextuală**, considerat în sensul destul de încăpător dat de Genette acestei noțiuni. Acesta din urmă, elaborat de traducător, editor sau de critici și/sau istorici literari, va face parte din analiza noastră, ghidând-o într-o oarecare măsură. Recursul la o **lectură critică** a traducerilor, strâns legată de istoria lor, ne va permite să analizăm, în linii mari, **modul în care a fost făcută o traducere**, ce **dificultăți** au întâmpinat traducătorii, **soluțiile** de care dispun, mergând de la **literalitate** până la **creativitate**.

Vom vedea prin ce anume traducerea lui Proust deschide limba și literatura română spre noi forme de expresie, spre un tip de fraza niciodată exersat în scrisul românesc, spre un gen inovator, romanul poetic și, cu o expresie fericită a Irinei Mavrodin, spre o „formă-sens”.

3. Scurtă cronologie a traducerilor din Proust în limba română Traduceri fragmentare în periodice:

La umbra fecioarelor în floare, traducere de F[elix] A[derca], în *Năzuința*, II, Craiova, 1924, nr.8, febr., pp. 44-45.

Cugetări, în *Adevărul literar și artistic*, VI, 1925, nr. 240, 12 iulie, p. 3.

Amorul lui Swann, traducere de F. Aderca, în *Adevărul literar și artistic*, VII, 1926, nr. 306, 17 oct., p. 4.

Sonata lui Vinteniul, traducere de F. Aderca, în *Adevărul literar și artistic*, VII, 1927, nr. 305, 28 august, pp. 5-6.

Curtea cu liliac și atelierul rozelor (Salonul dnei Madelaine Lemaire), traducere de Mihail Sebastian, în *Universul literar*, XLIV, 1928, nr. 14, 1 aprilie, pp. 234-236.

Contesa de Guerne, traducere de Mihail Sebastian, în *Universul literar*, XLIV, 1928, nr. 14, 1 apr., p. 236.

Tablou marin, pânză în port, traducere de Mihail Sebastian, în *Universul literar*, XLIV, 1928, nr. 417, 2 dec., p. 5.

Tablou marin, traducere de I.D.G. [Ioan Dobrogeanu Gherea], în *Adevărul literar și artistic*, IX, 1928, nr. 417, 2 dec., p. 6.

Albertine dispare. În căutarea timpului pierdut, traducere de I[on] D[unăreanu] [Ioan N. Duployen], în *Viața literară*, IV, 1929, nr. 122, 21 dec., p. 3.

Vis (fragment din Plăceri și zile), traducere de I.C., în *Foaia tinerimii*, XIII, 1929, nr. 4, apr., pp. 15-16.

Combray, traducere de Radu Cioculescu, *Revista Română*, I (1941), 7-8, nov-dec., p. 435-450.

În anul 1974 Irina Eliade publică *Marcel Proust*, Editura Enciclopedică Română 1974, colecția „Multum in parvo” care cuprinde un studiu al operei și o antologie de texte.

Toate aceste traduceri fragmentare, completate de lectura originalului, pregătesc alături de articolele și studiile publicate, cam în aceeași perioadă, terenul pentru traducerea integrală a operei *A la recherche du temps perdu*, traducere inaugurată în 1945 și care va avea un drum sinuos, în care schimbarea regimului politic constituie un obstacol major.

Traduceri în volume:

Proust, Marcel, *Swann*, trad. Radu Cioculescu, Cuvânt înainte Tudor Vianu, pref. Ov. S. Crohmalniceanu, Editura Fundațiilor Regale / Editura pentru literatură, București, [1945]1968.

Proust, Marcel, *În partea dinspre Swann*, I, II, trad. Vladimir Streinu, « Indreptar de lectura » Vladimir Streinu, Editura pentru literatura niversală, col. Meridiane, București, 1968.

Proust, Marcel, *Swann*, trad. Radu Cioculescu, Cuvânt înainte Tudor Vianu, pref. Ov. S. Crohmalniceanu, Editura pentru literatura, București, [1945]1968. *La umbra fetelor în floare* (vol. 3 et 4, trad. Radu Cioculescu, Editura pentru Literatură, București, 1968), *Guermantes* (vol. 5 et 6, trad. Radu Cioculescu, Editura pentru Literatură, București, 1969), *Sodoma și Gomora* (vol. 7 et 8, trad.

Radu Cioculescu, Editura pentru Literatură, București, 1970). *Captiva* (vol. 9 et 10, trad. Eugenia Cioculescu și Radu Cioculescu, Editura Minerva București, 1971), *Fugara* (vol. 11, trad. de Eugenia Cioculescu, Editura Minerva București, 1974), *Timpul regăsit* (vol. 12 et 13, trad. de Eugenia Cioculescu, Editura Minerva, București, 1977).

Proust, Marcel, *În căutarea timpului pierdut*, vol. 1-7 (*Swann, La umbra fetelor în floare, Guermantes, Sodoma și Gomora, Prizoniera, Plecarea Albertinei, Timpul regăsit*), trad., pref. note Irina Mavrodin Editura Univers, Bucuresti, 1987-2000.

Proust, Marcel, *Opere. În căutarea timpului pierdut* (I. *Swann, La umbra fetelor în floare*, II. *Guermantes, Sodoma și Gomora*, III. *Prizoniera, Plecarea Albertinei, Timpul regăsit*), studiu introductiv, tabel cronologic, traducere, note și comentarii de Irina Mavrodin, prefață de Thierry de Montbrial și postfață de Eugen Simion, Academia Română, coordonator Eugen Simion, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, colecția « Opere fundamentale », București, 2011.

Proust, Marcel, *Opere. În căutarea timpului pierdut - Swann, La umbra fetelor în floare, Guermantes, Sodoma și Gomora, Prizoniera, Plecarea Albertinei, Timpul regăsit*, Traducere din limba franceză, prefață, note, comentarii și tabel cronologic de Irina Mavrodin 2011- 2017, Grupul editorial ART, Colecție „ART clasic”.

4. Textul-sursă – un original în mișcare

Ediții ale operei lui Proust

Opera vastă a lui Proust, terminată pe patul de moarte, fără ca autorul să fi apucat să revadă ultimele volume, constituie un original în mișcare și care a cunoscut mai multe ediții, pe care traducătorii le-au urmat în funcție de momentul elaborării traducerii lor. Astfel, versiunea Cioculescu a fost lucrată, într-o prima etapă, după edițiile publicate în timpul vieții autorului pentru primele patru volume, în timp ce pentru ultimele trei s-a folosit ediția apărută în Bibliothèque de la Pléiade, NRF, Nouvelle Revue Française, publicată în trei mari volume I-III, între anii 1954-1959, ediție îngrijită de către Pierre Clarac și André Ferré. Aceștia din urmă au stabilit textul nerăvăzut de autor pentru ultimele volume, în colaborare cu fratele lui, Robert Proust și cu scriitorul și editorul Jean Paulhan.

Tot această ediție a fost folosită pentru confruntarea între original și traducere a ediției integrale, apărute între 1968-1977, inițiate de Radu Cioculescu, confruntare realizată de către Madeleine Samitca. Traducătorul Cioculescu moare în 1961 în închisorile comuniste și textul rămâne neterminat, în manuscris, iar publicarea lui este posibilă grație muncii de revizuire și continuare a Eugeniei Cioculescu, soția traducătorului care îl consultă și pe nepotul lor Barbu Cioculescu, om de litere și traducător.

Irina **Mavrodin** a lucrat primele volume după versiunile revăzute de către Proust, iar pentru ultimele trei - *La Prisonnière*, *Albertine disparue*, *Le temps retrouvé* - a urmat ediția **Tadié**, care a fost publicată în 1987, când *Swann*, în traducerea Mavrodin, apărea deja la București. Comparând versiunea Clarac și versiunea **Tadié**, Irina Mavrodin, care a scris în mai multe rânduri depre experiența de a traduce Proust, constată că în prima, Robert Proust și Jean Paulhan au arătat o oarecare tendință de simplificare și clarificare a textului (*Le Temps retrouvé*, Mavrodin, 2000, 429, nota 1). În schimb, Tadié și echipa sa de cercetători au lucrat pentru *La Prisonnière* și *Albertine disparue* pornind de la dactilogramele existente, în timp ce pentru *Le Temps retrouvé*, pentru care nu exista dactilograma, s-a lucrat direct după manuscrisul lui Proust și respectându-se planul inițial al scriitorului, publicat de el însuși în 1919.

5. Traducătorii lui Proust

Radu Cioculescu (n. martie 1901, la Turnu Severin – m. la 9 ianuarie 1961 în închisoarea Dej)

Ziarist, scriitor, critic muzical, traducător.

Studii de chimie la Cluj și de muzicologie la Viena. A fost membru al Patidului Național Țărănist, director adjunct la Operei Române din București și al Filarmonicii Române, secretar de redacție al *Revistei Fundațiilor Regale* din 1934 până în 1940, administrator delegat al Societății Române de Radiodifuziune.

Arestat în august 1949, ca membru al unei „organizații subversive”, a fost deținut în închisorile din Jilava, Aiud, Ocnele Mari, Pitești, Văcărești și Dej unde a murit la 60 de ani.

A mai tradus și din Pierre Choderlos De Laclos, Andre Maurois, Jakob Wassermann, Charles Dickens.

A fost fratele mai mare al criticului literar Șerban Cioculescu, unchiul scriitorului și traducătorului Barbu Cioculescu. A fost căsătorit cu Eugenia Babad, „eminentă cântăreață de operă, specializată în lieduri” (Cioculescu B., 2001), traducătoare la rândul ei, care a continuat în colaborare cu Barbu Cioculescu traducerea din Proust.

Vladimir Streinu, pseudonim al lui Nicolae Iordache (n. mai 1902, Teiu – m. nov. București, 1970)

Istoric literar, critic literar, estetician, traducător, editor.

1920-1924 - Studii *Facultatea de litere și filosofie din București*, specialitatea Filologie modernă.

1947 - Doctorat Universitatea din Iași, *Versul liber românesc*.

1944 - *Istoria literaturii romane moderne*, I în colab. cu S. Cioculescu și T. Vianu.

1948, 1968 - *Pagini de critică literară*

1973 - *Studii de literatură universală*

A tradus din Corneille, Shakespeare, Proust, Emerson, Gustave le Bon, Ch. Richet.

Arestat în septembrie 1959 cu acuzația de „uneltire contra rânduiri statului“, a fiind condamnat la 7 ani de închisoare. Încarcerat la Jilava unde se îmbolnăvește, este grațiat și eliberat în 1962.

Membru al Societății Europene a Criticilor Literari, director al Editurii Univers și membru al Academiei de Științe Sociale și Politice, membru post-mortem al Academiei Române.

Irina Mavrodin (n. iunie 1929, Oradea – m. mai 2012, București)

Studii la Universitatea din București, Facultatea de Limbi Străine, secția limba franceză în 1954.

Doctor, în domeniul literaturii franceze, cu teza *Nathalie Sarraute et le Nouveau Roman* (1971).

Irina Mavrodin a fost profesor la Facultatea de Limbi Străine a Universității din București, catedra de literatură franceză și asistenta lui Valentin Lipatti, iar ulterior profesor asociat la Universitatea din Craiova.

S-a impus ca o voce importantă a unei critici și poetici moderne prin studii și eseuri ca:

Spațiul continuu, Univers, 1972;

Romanul poetic, Univers, 1977;

Modernii, precursori ai clasicilor, Dacia, 1981;

Poietica și poetica, Univers, 1982; ed. 2, Scrisul Românesc, 1998;

Stendhal Scriitura și cunoastere, Albatros, 1985;

Mâna care scrie: Spre o poietică a hazardului, Editura EST, 2001, Premiul Uniunii Scriitorilor, Premiul Academiei Române;

Uimire și poiesis, Scrisul Românesc, 1999;

Cvadratura cercului, Eminescu, 2001.

În 2006 a reunite principalele ei reflecții despre traducere în volumul *Despre traducere - literal și în toate sensurile*, Craiova, Editura Scrisul Românesc.

Director al colecției „Lettres roumaines“, editura Actes Sud, Franța (1991-2002) pentru care a tradus două romane de Mircea Eliade.

Începând cu anul 1967 Irina Mavrodin a publicat peste 70 de volume de traduceri, ce se caracterizează printr-o mare diversitate, atât din perspectiva genurilor literare abordate, cât și din perspectiva spațiilor culturale din care provin autorii. Romanele traduse provin din epoci diferite (Mme de Sévigné, André Gide) și alternează scriitura clasică cu cea modernă (Gustave Flaubert, Jean Cocteau, Patrick Rambaud, Nina Berberova, Albert Camus, Henri Perruchot), demonstrând suplețea și flexibilitatea Irinei Mavrodin în abordarea unor formule românești foarte variate. Diversitatea spațiilor culturale arată și ea complexitatea practicii traductive: Franța, România, dar și Elveția (Albert Cohen), Belgia (Amélie Nothomb) sau Africa (Calixthe Beyala). Pe lângă

romanele traduse, amintim volumele de istorie a artei de Élie Faure, scrierile fenomenologice ale lui Gaston Bachelard², scrierile filosofice cioraniene sau proza scurtă a lui Régis Jauffret. Practica, ce a presupus un volum imens de muncă, dar și o deschidere culturală extraordinară, a îmbogățit cu fiecare nouă traducere teoria, deschizând noi orizonturi și generând de fiecare dată noi concepte.

A condus timp de peste cincisprezece ani ateliere de traduceri, organizate în universitățile din țară și care reuneau tineri traducători și traducători în formare. A fost directorul fondator al revistei *Atelier de traduction*, care apare și în prezent la editura Universității din Suceava.

6. Paratextul edițiilor Proust - despre autor, despre traducere

Vianu

În 1945 apare primul volum din suma romanescă a lui Proust, *Swann*, în traducerea lui Radu Cioculescu, muzicolog și om de literatură, de mare cultură, cu un „Cuvânt înainte” de Tudor Vianu. Criticul, esteticianul și traducătorul, semnatar al prefeței, salută cu entuziasm apariția traducerii operei porustiene. Deși decalajul între publicarea originalului și a traducerii românești este relativ mare, criticul consideră că traducerea lui Cioculescu este un eveniment al limbii și literaturii române, ceea ce arată desigur o mentalitate modernă asupra traducerii și a relației acesteia cu literatura autohtonă:

Publicarea operei lui Marcel Proust în traducerea ei românească este un mare eveniment un eveniment al limbii și literaturii noastre. Desigur, se va spune, cunoștința limbii franceze este destul de răspândită printre noi, încât publicul românesc va prefera oricând să se apropie de versiunea originală a vestitei opere, decât s-o citească în tălmăcirea ei, oricât de abilă. Observația este menită mai degrabă să explice *întârzierea acestei lucrări*, pe care *alte popoare au făcut-o de mult*, decât să infirme valoarea și necesitatea ei. Căci în afară de faptul că nu numai necunoscătorii limbii franceze, dar și acei care, printre noi, și-au însușit-o cu oarecare temeinicie, vor găsi interesant să urmărească

² Gaston Bachelard, *Apa și visele: eseu despre imaginația materiei*, traducere de Irina Mavrodin, Editura Univers, București, 1995; Gaston Bachelard, *Aerul și visele: eseu despre imaginația mișcării*, traducere de Irina Mavrodin, Editura Univers, București, 1997; Gaston Bachelard, *Pământul și reveriile voinței: studii asupra imaginării și fantasticului*, traducere de Irina Mavrodin, Editura Univers, București, 1998; Gaston Bachelard, *Pământul și reveriile odibnei: eseu asupra imaginilor intimității*, traducere de Irina Mavrodin, Editura Univers, București 1999.

echivalențele românești ale lui Proust [...] (Vianu, [1945], 1968: V).

Criticul evaluează și apreciază ca îndrăzneță încercarea lui Cioculescu de a extinde și adânci prin această traducere posibilitățile de expresie ale limbii române și de a exersa o frază deosebit de complexă, niciodată practică în limba română.

În 1968, când se reeditează *Swann* în traducerea lui Cioculescu, la textul introductiv al lui Vianu se adaugă cel al criticului **Ovidiu Crohmălniceanu**, centrat pe opera proustiană și menit să demonstreze complexitatea acesteia.

Tot în **1968**, criticul și cărturarul **Vladimir Streinu** eliberat din închisorile comuniste, publică traducerea lui pentru *Swann* sub titlul *In partea dinspre Swann*, însoțită de un „Indreptar de lectură” pentru romanul proustian, în care criticul și traducătorul găsește o identitate deplină între narator și autor, suprapunere considerată ulterior de studiile de poetică și de naratologie ca inadecvată.

Irina Mavrodin

Lucrul timp de aproape cincisprezece ani pe textul proustian a permis traducătoare și poeticienii traducerii o amplă reflecție despre traducerea unui scriitor de talia și de dificultatea lui Proust. Această reflecție îi însoțește în permanență munca, fiindcă primele comentarii se referă la *Du côté de chez Swann* tradus prin *Swann* în timp ce ultimele se referă la revizuirea traducerii în totalitatea sa în vederea unei noi ediții.

În prefața sa la *Swann* (1987) traducătoare și poeticiană traducerii, adeptă a unei poetici a scriiturii, teoretizează „facerea” (le faire) traductivă care este încă în curs de realizare pentru restul romanului *În căutarea timpului pierdut*, așteptând reacția publicului care nu va întârzia să apară (Babeți, 1990, Zamfir, 1990). Ea socotește că este o șansă de a avea reacția publicului la traducerea primelor volume în timp ce lucrul la următoarele este încă în desfășurare și poate beneficia de unele observații și sugestii.

După publicarea celui de al treilea volum *Du côté des Guermantes* al romanului proustian, al cărui titlu este redat simplu prin *Guermantes*, traducătoare face un fel de bilanț de etapă, de bilanț provizoriu, în care vorbește despre o „tehnică” de traducere descoperită în cursul temerarei sale întreprinderi de a da nouă versiune – o retraducere în termeni de traductologie – operei lui Proust. Ea identifică și o cunoaștere particulară „imediată și intens senzorială” dată de intimitatea cu o capodoperă care solicită mai puțin o cunoaștere logic discursivizată.

La toate acestea se adaugă avantajul de se bucura de un orizont de așteptare favorabil, de a cunoaște reacția promptă a unui public avizat, pe durata acestei experiențe dificile de traducere (Mavrodin, 1990 : 259-260).

Aceasta presupune, după marturisirile traducătoarei, un lucru atent pe sute de pagini cu aceeași ingeniozitate, finețe și acribie ca în cazul traducerii unui sonet, fiindcă structurile proustiene se supun unei „prozodii” la fel de „tiranice” ca și a unei poezii (Mavrodin, 1990 : 259-260).

Într-unul din articolele sale despre traducerea lui Proust, Irina Mavrodin găsește un punct forte, „nodal” în actul facerii și în spațiul facerii (Mavrodin, 2006a: 35-37), sugerat de comparația între a face o rochie, un fel de mâncare sau o operă literară, fără nicio diferență de registru nobil sau umil, comparație care dezvăluie intuiția sa privind materialitatea scriiturii. Ea revine la această problemă în mod foarte sugestiv în articolele numite foarte sugestiv „Obsesia numită Proust” I, II, III (2006c, 2006d, 2006e), în care pune și problema interesului românilor față de opera proustiană care o cunosc în original și o urmăresc și o citesc aproape simultan cu publicarea ei în franceză.

În 2006, când traducătoare face, la solicitarea editurii o „revizuire” a traducerii, în vederea unei noi publicări, ea mărturisește că această revizuire este pentru ea ca o „nouă urcare amuntelui Proust”, revenind la o metaforă mai largă și dragă ei a traducerii ca „nesfârșită urcare a muntelui” (1999 Rom lit).

Irina Mavrodin percepe această lucrare de revizuire nu ca o simplă corectură, ci ca o „nouă traducere”, o „retraducere”, de ameliorare prin retușuri și modificări pe care doar traducătorul le poate face. Ea hăituieste în această nouă urcare a muntelui „greșeala insidioasă, mizerabilă care poate să desfigureze un text, ca atunci când sari peste un „nu”, transformând astfel o negație în afirmație sau când citești un cuvânt cheie ca „mondenitate” drept „modernitate”. Tot în revizuirea-retraducere se pot descoperi pierderi ale unei conjuncții sau a unei prepoziții, a unei simple virgule, pierderi care pot însă produce într-o frază perfect structurată „adevărate catastrofe seismice” (2006a: 35). Traducătoarea își supraveghează muncă de traducere cu acest tip de reflecție lucidă și exigentă, dar cunoaște de asemenea și momente dificile, în care descurajarea și entuziasmul se ating și se întânesc. Nu e de mirare, așadar, că traducătoarea și poetiana, care este și poetă, dedică unul din poemelor sale lui Proust, în care se roagă să rămână sănătoasă și în putere pentru a fi zilnic prezentă la întâlnirea ei cu Marcel Proust (2006c: 21).

7. Traducerea ca deschidere spre noi posibilități ale limbii și literaturii române, spre noi concepte de teorie literară

S-a vorbit adesea de labirintul frazei lui Proust, care forțează sintaxa limbii franceze și sfidează claritatea ei carteziană, fapt ce pune mari probleme traducătorilor, de unde și tentația acestora de reorganizare și raționalizare a ei. Trebuie remarcat însă că, în general, traducătorii români au înțeles de la început că au de a face cu un ritm foarte specific, care evocă o orchestrație simfonică. Sensibili la ritmul amplu al scriiturii proustiene, traducătorii români

încearcă, prin tehnicile pe care le aleg, să redea „**notațiile infinitezimale**”, integrate în „**vaste și complexe structuri**”, în „**ample polifonii**”, după cum spune criticul Tudor Vianu, în prefața deja menționată la volumul întâi tradus de Radu Cioculescu (Vianu, [1945] 1968: XV-XVI).

De altfel, deja primul traducător al lui Proust în limba română, **Felix Aderca** vorbește în 1924 de importanța „**orchestrației**” în *Cântarea*, de „**natura multiplă, simfonic orchestrată**” a scriiturii proustiene, atunci când publică câteva pagini extrase din *La umbra fecioarelor în floare* și din apoi din *Amorul lui Swann*.

După cum am subliniat, Vianu salută, în 1945, lucrarea îndrăzneată a lui Radu Cioculescu, care încearcă prin traducere „de a **extinde posibilitățile graiului nostru**, pentru a-l face capabil să exprime reprezentările unei fantezii evocatoare și nuanțele unei gândiri atât de subtile” (Vianu, [1945], 1968: V). El pune astfel în evidență una dintre misiunile deosebit de importante ale traducătorului și ale traducerii, aceea de a extinde și amplifica posibilitățile de expresie ale limbii traducătoare. Criticul observă cu justețe dificultatea deosebită pe care o are de învins traducătorului de a manevra o „**periodologie atât de complexă**”, în **absența oricărui model românesc** de urmat și apreciază rezistența pe care Radu Cioculescu, muzicolog, între altele, a opus-o la tentația de a segmenta și de a simplifica textul proustian nesacrificând nimic din „**polifoniile complexe**” și din „**bogata și fastuoasa orchestrație**” (Vianu, *ibidem*).

Ideea unui ritm proustian, greu de transportat în altă limbă, este prezentă în mărturisirile traducătoarei și eseistei **Irina Mavrodin** care în prefața ei la primul volum evocă necesitatea de „**a intra în ritmul proustian**”: „[...] trebuie încercată performanța **de a păstra lungimea, ritmul, complicatele ocolșuri** și, în măsura în care limba română o îngăduie, până și topica [...] o ordine ce își are importanța ei [...] **cuvinte-reper și leit-motive** ce, de asemenea, trebuie lăsate pe cât cu puțință pe locurile lor, de unde **își răspund și își corespund, în cadrul frazei**, dar și dincolo de ea (Mavrodin, 1987: 9).

După cum am remarcat deja, traducătoarea și poeticiană traducerii Irina Mavrodin este aproape întotdeauna dublată de către un hermeneut al operei pe care o traduce. Astfel, pentru ea, fraza proustiana, piatră de încercare pentru orice traducător, reprezintă prin excelență o ”formă-sens”, care corespunde unui ritm specific proustian, comparabil cu respirația unui astmatic. Această formă-sens trebuie păstrată în traducere, ea fiind un element caracteristic pentru „romanul poetic”, gen inovator, pe care Proust îl inaugurează și îl reprezintă, în care granița între roman, poezie și eseu dispare: „Caracterizat prin poeticitatea sa (prin funcția sa poetică), noul roman francez inițiat de către Proust ne obligă să constatăm că delimitarea rigidă între poezie și roman [...] nu mai este operantă (Irina Mavrodin, *Romanul poetic*, 1977: 7)

Iată așadar că **lărgirea posibilităților de expresie ale unei limbi** prin traducerea capodoperei *A la recherche du temps perdu* poate fi însoțită și de **propunerea unor noi concepte de teorie literară, ca „forma-sens”** și de nuanțarea și aprofundarea altora, ca **„romanul poetic”** în spațiul literar al culturii primitoare a traducerii.

Istoria traducerilor în limba română are misiunea de a identifica și recunoaște și astfel de lucrări, ecouri, reverberații, aparent mai îndepărtate, dar care au ca ferment și sursă traducerea, sau cu formula mai pregnantă a Irinei Mavrodin, „facerea traducătoare” (le faire traducteur).

Bibliografie:

Referințe critice:

- Aderca, Felix (1924): « Marcel Proust », *Nazuința*, Craiova, II, nr. 8 februarie 1924, p. 1-9.
- Aderca, Felix (1924): « Marcel Proust, Portrete straine », *Mișcarea literară*, I, nr. 4, 6 decembrie 1924, p. 1.
- Brezuleanu, Ana-Maria (1997): *Bibliografia relațiilor literaturii române cu literaturile străine în periodice (1919-1944)*, vol. 4, 6, Bucurest, Éditions de l'Académie, 335 p. et 319 p.
- Chevrel, Yves (2012): *Histoire des traductions, histoire culturelle* (Conférence d'Yves Chevrel à l'IRPALL (Toulouse II – Le Mirail), le 22 novembre 2013, <http://editions-verdier.fr/livre/histoire-des-traductions-enlangue-francaise/> Chevrel, Yves, D'hulst, Lieven, Christine Lombez, *Histoire des traductions en langue française*, Verdier, Paris.
- Cioculescu, Barbu (2001): „Un caracter care a sfidat destinul”, *România literară*, nr.2: http://www.romlit.ro/index.pl/un_caracter_care_a_sfidat_destinul
- Crohmalniceanu, Ovide (1968): « Prefața », in Marcel Proust, *Swann (În căutarea timpului pierdut)*, traducere de Radu Cioculescu, prefața I de Tudor Vianu, prefața II de Ov. S. Crohmalniceanu, Bucuresti, Editura pentru Literatură.
- Masson, Jean-Yves (2012): „Entretien”, *Atelier de traduction*, nr. 18, Editura Universității din Suceava, pp.15-30.
- Mavrodin, Irina (1991): « Proust traduit et retraduit ». *Septièmes Assises de la traduction littéraire (Arles 1990)*, Actes Sud, pp. 21-52.
- Mavrodin, Irina, Prefata (1987): in Proust, Marcel, 1987, *În căutarea timpului pierdut*, vol. 1 *Swann*, trad., pref. note Irina Mavrodin Editura Univers, Bucuresti, pp. 7-26.
- Mavrodin, Irina (1977): *Romanul poetic*, Editura Univers, București, 225 p.
- Mavrodin, Irina (2006): *Despre traducere - literal și în toate sensurile*, Craiova, Editura Scrisul Românesc.
- Lungu-Badea, Georgiana, (dir.) (2006): *Repertoriul traducătorilor români de limbă franceză, italiană, spaniolă (secolele al XVIII-lea și al XIX-lea). Studii de istorie a traducerii (I)*, Timișoara, Editura de Vest.
- Lungu-Badea, Georgiana, (coord.) (2006): *Repertoriul traducerilor românești din limbile franceză, italiană, spaniolă (secolele al XVIII-lea și al XIX-lea). Studii de istorie a traducerii (II)* Timișoara, Editura Universității de Vest.

- Sanconie, Maïca (2007): « Préface, postface ou deux états du commentaire par des traducteurs », *Palimpsestes*, 20, « De la traduction comme commentaire au commentaire de traduction », pp.161-176.
- Sardin, Pascale (2007): « De la note du traducteur comme commentaire : entre texte, paratexte et prétexte », *Palimpsestes*, 20, « De la traduction comme commentaire au commentaire de traduction », pp. 121-136.
- Streinu, Vladimir (1968): « Îndreptar de lectura », in Marcel Proust, *În cautarea timpului pierdut*, traducere și prefață de Vladimir Streinu, București, Editura pentru Literatură Universală, p. 5-27.
- Vianu, Tudor ([1945]1968): Proust, « Cuvânt înainte » in Marcel, *Swann*, trad. Radu Cioculescu, pref. Ov. S. Crohmalniceanu, Editura pentru literatura, București, [1945]1968.
- *** (2005): *Dicționarul cronologic al romanului tradus în România de la origini până la 1989*, publicat de Academia Română, Institutul de Lingvistică și Istorie literară « Sextil Pușcariu » din Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, București, LXV + 866 p.